

Slotwoord

Marcel ten Hooven en Ron de Jong

Kracht en zwakte van een hervormde notabelenpartij

De tragiek van de CHU in haar nadagen is samengebond in dat ene moment op die dag in de verkiezingscampagne van 1971, waarop 'Bob' Wttewaall van Stoetwegen zich in Amsterdam tussen de hippies op de Dam begaf. De 'freule' daalde letterlijk af naar het niveau van het volk, door op de treden van het monument tussen de Damslapers plaats te nemen. In elk opzicht was zij daar een *displaced person*. In de internationale hoofdstad van anarchisme, vrije liefde en drugs, probeerde de vrouw die als weinig anderen het burgerlijk-conservatieve gemoed van de CHU'er representeerde, aansluiting te vinden bij de tijd. Luttele maanden tevoren had de freule de 'andere wereld' van de CHU nog afgezet tegen de wereld van de Randstad: 'De acties, al die dolle dingen, worden hier gevoerd.'¹

De verkiezingsstunt oogde als een wanhopige poging van de CHU om grip te krijgen op de tijdgeest. Sinds haar oprichting in 1908 was de CHU altijd zichzelf gebleven, bedaagd en betrouwbaar, maar nu had de gedachte dat de Unie een politieke partij als alle andere moest worden, haar toch het hoofd op hol gebracht. Zoals het een moderne partij betaamde, had zij voor de campagne een reclamebureau in de arm genomen. Dat was met de suggestie gekomen de freule naar Amsterdam te laten gaan, een even onzalige actie als de lancering van het verkiezingsaffiche waarop lijsttrekker Berend-Jan Udink poseerde met een langharige pruik op.

In de politieke geschiedschrijving zijn beide gebeurtenissen één geworden.² Het verhaal dat Udink op de Dam zat met een pruik op, is onuitroeibaar en heeft zelfs een plek gekregen in de annalen van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP).³ Het is voer voor psychologen waarom tegen dit misverstand geen kruid is gewassen, maar een mogelijke verklaring is dat de freule op de Dam en Udink met zijn pruik dezelfde tragische lading hadden. Beiden verbeeldden ze de verwarring van oude politieke elites wier autoriteit lange tijd vanzelfsprekend was, maar die in één heftig decennium, waarin het gezag van zijn ankers sloeg, overleefd raakten.

In de progressieve tijdgeest van de jaren zestig en zeventig was een partij als de Christelijk-Historische Unie een geliefd voorwerp van spot. Soms nam die spot afstotelijke vormen aan. In *De man met de witte das*, waarin Godfried Bomans zijn reportages over de stembusstrijd van 1971 bundelde, beschreef hij hoe Udink zich staande probeerde te houden tegenover een gezelschap van *angry young men* in de zaal: 'Zij toonden hun onafhankelijkheid van geest voornamelijk door met de handen in de zakken en luid schreeuwend enige vragen te stellen. Het antwoord van Udink werd telkens met hoongelach ontvangen, waarna hem nieuwe vragen werden toegegeld.'

De demonstranten beschuldigden Udink van een 'fascistoïde instelling', wat in die dagen een populair verwijt van radicaal-links jegens rechtse politici was. Bomans kaatste de bal terug. Na zijn beschrijving van het gejoel en gefluit waarmee de CHU-lijsttrekker een weerwoord onmogelijk werd gemaakt, constateerde hij: 'Wat zulke mensen over het hoofd zien is de eenvoudige waarheid dat het fascisme een houding is van de geest, een bepaalde mentaliteit, een geur, een atmosfeer van onverdraagzaamheid, een met boegeroep iedere discussie in de grond stampend machtsvertoon, dat als een plotselinge stank van leer en laarzen door zo'n zaal waait. Eng is dat.'

Doorgaans waren de reacties van tegenstanders in die tijd eerder meewarig dan agressief. De ontkerkelijking ging destijds snel, zeker onder katholieken en hervormden, en dat overtuigde de opponenten ervan dat partijen op een confessionele grondslag ten dode waren opgeschreven, zeker een partij als de CHU, die uit al haar poriën een oude burgerlijke moraal wasemde. 'Ze zullen sterven in elkaars armen', voorspelden de PVDa-politici Joop van den Berg en Henk Molleman bij de fusie van KVP, ARP en CHU tot CDA.⁴ De journalisten Martin van Amerongen en Igor Cornelissen meenden in de jaren zeventig een 'onstuitbaar lijkend proces van ontbinding' in de christelijke instituten te ontwaren: 'De maatschappelijke werkelijkheid gaat regelrecht in tegen de door de grauwe christelijke massa aangehangen opvattingen. Het uur der waarheid is aangebroken en kan hoogstens door nieuwe manoeuvres, zoals de vorming van een christendemocratische unie, worden uitgesteld.' Het lijden werd in hun ogen wellicht nog iets gerekt door het ontbreken van een duidelijk alternatief: 'Een revolutionaire socialistische massapartij.'⁵

De CHU had de autoriteit van het Woord altijd vooropgesteld, zodat zij niet naar machtsvorming hoefde te streven: 'Niet de majoriteit maar de autoriteit'. Maar in plaats van een bekering van Nederland door de overtuigingskracht van Gods Woord, voltrok zich in werkelijkheid in rap tempo een massale godsverlating. Dat het grote ideaal waarvoor de CHU in 1908 is opgericht, de kerstening van het Nederlandse volk, bij haar opheffing in 1980 verder achter de horizon lag dan ooit, is de grote tragedie van de CHU.

Ondanks haar imago van een achterhaalde politieke stroming, was de CHU sinds haar oprichting in 1908 allesbehalve onveranderd gebleven. In de gesprekken die Marcel ten Hooven voor dit boek voerde met oud-CHU'ers tekende zich een zelf-

beeld af van een Unie die gedurende haar bestaan één en dezelfde was. Het eerste deel van dit boek doet hier verslag van. Uit de geschiedschrijving in het tweede deel blijkt dat zich zowel op organisatorisch als op mentaal gebied ingrijpende verschuivingen voordeden.

De Unie ontwikkelde zich van een verkiezingsmachine onder het districtenstelsel tot een partij die door middel van een algemene vergadering, van zomerconferenties, toogdagen en andere bijeenkomsten een christelijk-historische sfeer probeerde te scheppen. Naast openingsgebed, bijbellezing en psalmgezang was gezelligheid in de vorm van muziekkuitvoeringen, loterijen, familiedagen, uitstapjes en ander vermaak daarvoor een belangrijk instrument. De CHU van de jaren vijftig was vooral een gezellige partij waarvoor het onder elkaar zijn een van de belangrijkste waarden was. De partijvernieuwing aan het einde van de jaren zestig bracht een herwaardering van de politiek als ernstige zaak. Conferenties en scholing verdrongen de gezellige bezigheden naar de marge.

De Unie was geen georganiseerde partij, zoals de antirevolutionairen of de sociaaldemocraten. De CHU zat niet als een spin in het web temidden van allerlei nevenorganisaties, maar de Unie was ook geen los zand. Deze opmerkelijke samenhang ontleende ze aan haar hervormde identiteit. De CHU stelde zich weliswaar open voor protestanten uit allerlei kerkgenootschappen en zelfs voor niet-gelovigen, maar in de praktijk was ze nauw verbonden met de orthodoxie binnen de Nederlandse Hervormde Kerk, vooral op lokaal niveau. Daar ligt ook de belangrijkste verklaring voor de paradox dat een zo los georganiseerde partij als de CHU gedurende zo lange tijd over een zo stabiele achterban beschikte.

De CHU was een orthodox-hervormde plattelandspartij. In verschillende streken op het platteland van Overijssel, Utrecht, Zeeland en Zuid-Holland vielen hervormde kerk, de lokale gemeenschap en de CHU samen. In deze plaatsen was de Unie genesteld in het lokale milieu van kerk en gemeenschap. Op nationaal niveau kan dit aspect niet goed worden waargenomen, omdat een overkoepelende organisatie ontbrak. De Nederlandse Hervormde Kerk was immers diep verdeeld, maar op lokaal niveau en zeker op het platteland nam die kerk vaak wel een kleur aan.

Op ideologisch vlak bleef de Unie lang vasthouden aan het beginselprogramma uit 1908, dat tot de jaren zestig eigenlijk nauwelijks veranderingen onderging. De herziening van het beginselprogramma en het politieke programma in 1970 bracht echter een ingrijpende koerswijziging. Zo daalde in de dualistische opvatting van de CHU de overheid van haar hoge troon en steeg de volksvertegenwoordiging vanuit haar onderdanige positie naar een meer gelijkwaardige plek. Tegelijkertijd veranderde de onderdaan in een burger. De overheid ontving haar gezag nog wel van God, maar moest dat nu vooral dienend uitoefenen.

Ook de typisch christelijk-historische notie 'Heel de Kerk en heel het Volk' onderging een opmerkelijke betekenisverschuiving. Deze notie was in de ontstaanstijd van de CHU gebaseerd op de gedachte dat alle Nederlanders terug zouden keren naar de ene volkskerk, zodat Nederland ook in werkelijkheid weer een

christelijke natie in protestantse zin zou zijn. Deze notie had lang alleen deze christelijke invulling gekend, maar in de jaren zestig werd vooral de betekenis van 'het volk' steeds breder gedefinieerd. Naast de christelijke betekenis werd het begrip ook ingevuld met ras, afkomst en maatschappelijke positie. De woorden bleven hetzelfde, maar de betekenis veranderde ingrijpend: van een context waarin de CHU zich tegen verzuiling keerde naar een context waarin de Unie zich tegen verdelingen op grond van ras en sociale afkomst keerde.

De vraag moet gesteld worden of in deze ontwikkelingen niet de oorzaken lagen van het electorale verval van de CHU. Naast structurele oorzaken als geloofsafval en de deconfessionalisering van de politiek lijkt de achterban weinig behoefte te hebben gehad aan partijvernieuwing en ideologische heroriëntatie. Een belangrijk deel van de christelijk-historische kiezers stemde traditioneel en was maar matig geïnteresseerd in politiek. Zij hechtte aan de sfeer van gezelligheid en had weinig behoefte aan de 'ernstige' politiek van meetings en studieconferenties. Ook mag betwijfeld worden of de moderne ontwikkelingen waarop de partijvernieuwing aan het einde van de jaren zestig een antwoord wilde geven eigenlijk wel als een probleem werden ervaren in de lokale milieus waar de Unie sterk was.

Aan de andere kant zou vasthouden aan oude zekerheden ongetwijfeld een groot deel van de vernieuwers hebben weggejaagd. Bovendien valt uit de snelle acceptatie van het CDA op te maken dat ook bij de achterban traditionele zekerheden afbrokkelden. Misschien schuilt hierin ook de tragiek van de CHU in de jaren zeventig. Welke koers de partij ook zou hebben gekozen – behoudend, vooruitstrevend of het veilige midden –, in alle gevallen zou de electorale teruggang onvermijdelijk zijn geweest. Er viel voor de CHU in deze jaren eigenlijk niets winnen, alleen maar te verliezen.

Maar daar staat wel iets tegenover. Dertig jaar later blijken alle aankondigingen van de dood van de christendemocratie voorbarig te zijn geweest. Voor de goede waarnemer was een eerste teken dat het met het CDA niet per se slecht hoefde af te lopen, al zichtbaar bij de eerste verkiezingen waaraan de christendemocraten als één partij deelnamen, die van 1977, met Dries van Agt als lijsttrekker. Destijds door tegenstanders nogal eens versleten voor een paljas in de politiek, blijkt Van Agt het onbehagen over de maatschappelijke veranderingen die de vrijheidsdrang van de jaren zestig had bewerkstelligd goed te hebben aangevoeld. Met zijn 'ethisch reveil' verenigde de Nijmeegse katholiek zijn geloofsgenoten en ook protestanten in een verzet tegen de tijdgeest, met een gunstig verkiezingsresultaat voor het CDA als gevolg. De partij boekte met één zetel een getalsmatig bescheiden winst, maar psychologisch was dat een triomf na de vrije val in de kiezersgunst sinds 1967. De oud-CHU'ers met wie ten behoeve van dit boek is gesproken, uitten zich opvallend vaak waarderend over Van Agts ethisch reveil, waarin zij een krachtig signaal zagen tegen het normverval. Dat gaf hun weer vertrouwen in de kracht van de christendemocraten als politiek-culturele tegenbeweging.

Tegenstanders waren nogal eens geneigd die kracht te onderschatten, zeker in de jaren na 1994, toen de grote verkiezingsnederlaag van het CDA hun vermoeden

leek te bevestigen dat de christendemocraten in de periode-Lubbers electoraal boven hun stand hadden geleefd. Met Paars kwam dan eindelijk de ratio aan de macht. Al dan niet openlijk hoopten de principiële aanhangers van deze gelegenheidscoalitie van liberalen en sociaaldemocraten op een definitieve afrekening met partijen die hun boodschap aan een godsdienst ontleen. Dat is niet gebeurd. Na een herbronning van het gedachtegoed in de jaren na de nederlaag van 1994, is het CDA sinds 2002 de spil in de Nederlandse politiek, stabiel in ieder geval dan PVDA en VVD, die kampen met een desintegratieproces. In ten minste één opzicht zijn de christendemocraten in het voordeel tegenover de andere twee middenpartijen. Het CDA heeft van zichzelf oog voor de betekenis van religie als waarden-scheppende bron, waar het sociaaldemocraten en liberalen moeite kost los te komen van de gedachte dat religieus geïnspireerde politiek een antimodern verschijnsel is. Dat kan van pas komen nu de islam in de Nederlandse samenleving een bron voor de identiteit van een miljoen landgenoten is gaan vormen.

Het is afwachten of het CDA deze positie kan bestendigen. Daarbij is het erfgoed van de CHU niet zonder belang, voor zover het zijn sporen heeft nagelaten in de fusiepartij. De politieke mentaliteit van de Unie was gevormd door een instinctieve weerstand tegen dogmatisme en scherp-slijperij. Ook in de hervormde kerk, het geestelijk huis van het grootste deel van de CHU-aanhang, was die mentaliteit herkenbaar. Een beetje schikken en plooiën, het schip in het midden houden, dat leerde je wel in die kerk, die weliswaar eenduidig was over de idee van een goddelijke ordening in het menselijk bestaan, maar tegelijkertijd onderdak bood aan zowel orthodoxe als vrijzinnige groepen en alles daar tussenin.

De CHU stond na de oorlog bovendien onder invloed van de theologie van Karl Barth (1886-1968) en diens Nederlandse navolger G.C. van Niftrik (1902-1972). De kern van het denken van Barth is dat God niet is in te kapselen in menselijke programma's of blauwdrukken. Zijn openbaring is ongrijpbaar en dus niet te lokaliseren in de cultuur, de staat of politieke ideeën.

Ingebed in zo'n geestelijke omgeving, is het niet vreemd dat de CHU zich ontwikkelde tot een ondogmatische partij. Dat was haar stille kracht. Hoewel het verhaal over de Unie voorbeelden kent van botsende ego's, kleingeestige pesterijtjes en conflicten rond personen, staat die geschiedenis ook model voor de betekenis van verzoening en harmonie in een pluriforme samenleving. Dat is de actuele betekenis van de geschiedenis van de CHU, in een tijd dat grote woorden en opgeklopte tegenstellingen het beeld van de politiek bepalen en de kiezers in toenemende mate het midden ontvluchten.